

Ingång till samisk historia

Foto: Göran Sjöberg, Åjtte

Riksarkivet

Denna handledning ger en översikt över var man kan hitta arkivmaterial som dokumenterar samisk historia. Fokus ligger på arkivmaterialet i Riksarkivet, men andra institutioner som förvarar samiskt arkivmaterial nämns också.

Före 1900-talet blev livet i Sápmi sällan dokumenterat i skrift eller bild av samerna själva, istället traderades kulturen muntligt och nedföllde i hantverk och sedvänjor. Om man letar efter arkivmaterial och fotografier som dokumenterar samisk historia före 1900-talet så är det ofta i de offentliga myndigheternas arkiv man måste leta. Svenska myndigheter har med olika utgångspunkter skapat dokumentation om samer genom mer än 400 år.

Sápmi sträcker sig över Norge, Sverige, Finland och Ryssland och samerna har ofta vistats tvärs över landgränserna. Nationsgränserna för dessa fyra länder har dessutom varierat med tiden. I denna översikt fokuserar vi enbart på det svenska arkivmaterialet.

Staten började intressera sig för Sápmi på allvar i och med den nationsbyggnad som inleddes av Gustav Vasa. Staten ville ta kontroll över de norra landsdelarna, och inte minst den omfattande handeln som samerna bedrev i både in- och utland. Som ett resultat finns t ex matriklar och räkenskaper från Sápmi bevarade i det kungliga kansliets arkiv i Riksarkivet i Stockholm. Under 1600-talet genomfördes expeditioner av myndighetspersoner med syfte att undersöka hur de ”okända” markerna i norr kunde utnyttjas, och ungefär samtidigt satte kyrkan i gång med att kristna den samiska befolkningen.

Allt detta är exempel på statligt agerande som ledde till att arkivmaterial skapades som idag går att återfinna i Riksarkivet.

När koloniseringen av Sápmi satte igång i stor skala på 1700-1900-talet uppstod många konflikter kring markanvändning, något som har lämnat åtskilliga spår i rättsarkiven. Tvångsförflyttningarna av samer som ägde rum under 1900-talet, utbyggnad av vattenkraft etc föregicks av utredningar och kommittéer vars arkiv fyller många hyllmeter i Riksarkivet.

Lill-Jakob. Troligen Jakob Laurentius född 1904. Son till Jakob Mårtensson och Kristina Larsdotter i Murfjäll. Foto: Janrik Bromé 1910 eller 1912. Riksarkivet i Östersund.

Denna guide är på inget sätt komplett, men vi hoppas att den ska ge vägledning i hur man kan söka efter dokumentation om människor, kultur och livsvillkor i Sápmi speglat genom

statens företrädare, vars arkiv finns i Riksarkivet. När man använder detta material som källor till den samiska historien är det viktigt att komma ihåg att det är statens företrädares perspektiv vi möter – den historiska kontexten och källkritiken blir viktig när källorna tolkas. Från nyare tid finns arkiv skapade av samerna själva som lämnats in till olika arkivinstitutioner, t ex arkiv efter samiska organisationer och enskilda personer. Några exempel på sådana arkiv och var de förvaras ges också i denna guide.

Begrepp

Fram till en bit in på 1900-talet användes ordet lapp i svenskan i stället för same. Idag anses begreppet förlegat och nedsättande och bör inte användas. I äldre källor är det däremot nästan alltid ordet lapp vi möter, därmed förekommer det också i namn på arkivbildare och arkivserier. Det är orsaken till att begreppet också finns med i denna vägledning när vi refererar till källor.

Ända sedan medeltiden har man använt begreppet Lappmarken. Området motsvarar rent geografiskt det område som dominerades av nomadiserande samer, ungefär dagens landskap Lappland. Efter 1700-talets mitt avsåg man med Lappmarken landskapen Lappland i Sverige och i Finland. Det betyder att de södra delarna av Sápmi, alltså Dalarna, Härjedalen och Jämtland inte ingick i begreppet.

Förkortningen Riksarkivet S/T betyder Riksarkivet Stockholm/Täby.

Digitala källor

Riksarkivets Digitala forskarsal

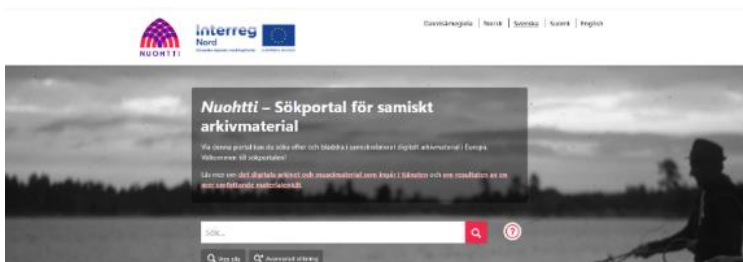
I Digitala forskarsalen på Riksarkivets hemsida finns länkar till det arkivmaterial som är digitaliserat. Om man går in på fliken "ämnessök" hittar man ämnesområdet *Samiskt*. Här finns en översikt över det samiskt relevanta arkivmaterial i Riksarkivet som är digitalt tillgängligt och det finns länkar till materialet.

Ájtttes skannade arkivsamling

Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum gjorde i början av 2000-talet inventeringar av arkivhandlingar rörande samiskt liv och arbete som förvaras i främst Riksarkivet (Stockholm/Täby och Härnösand). 100 000 sidor arkivhandlingar skannades och lades på CD-skivor som kan köpas av Ájtte. Översikten finns i Ájtttes publikation "Forska om sameer" som kan nås via deras hemsida under fliken Ája-arkiv och bibliotek.

Nuohtti.com

2023 lanserades den samiska arkivportalen Nuohtti.com som förvaltas av riksarkiven i Sverige, Norge och Finland. Här tillgängliggörs digitaliserat samiskt arkivmaterial från flera arkiv och muséer i Europa. Eftersom Sápmi sträcker sig bortom Sveriges landsgränser är detta en bra ingång för att söka efter material som finns utanför Sverige.

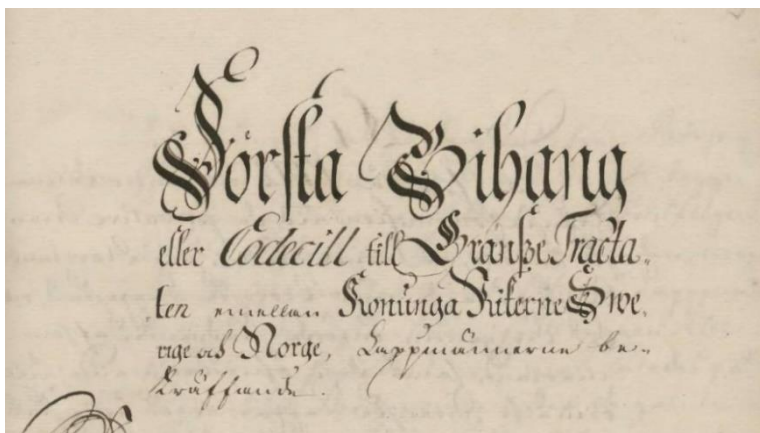
Samerna och nationsgränserna

Under årens lopp har statsmakterna i Norge, Sverige, Finland och Ryssland haft olika ståndpunkter gällande samernas rätt att röra sig fritt över landsgränserna, vilket har lämnat spår i arkiven. 1751 drogs gränsen upp mellan Sverige och Norge. För att förhindra att landsgränsen skulle få negativa konsekvenser för rendriften skapades Lappkodicillen, ett tillägg till gränstraktatet som gav samerna exklusiv rätt att korsa landsgränsen med sina renar. Efter detta har dock samernas rätt att driva renskötsel på bägge sidor av den svensk-norska gränsen inskränkts flera gånger. 1889 stängdes även gränsen mellan Finland och Sverige för överflyttning med renar.

Gränsfrågor rörande Sápmi har behandlats av olika departement, t ex Civildepartementet och Utrikesförvaltningen.

Källor kring gränser i urval

- Lappkodicillen, tillägg till gränstraktatet mellan Sverige och Norge 1751 (RA S/T). Finns digitalt tillgänglig i Nationella Arkivdatabasen (NAD) och Riksarkivets Digitala forskarsal.
- Kommitté ang tillägg till 1751 års gränstraktat i avseende på lapparna (RA S/T)
- Originaltraktater med främmande makter, Kungl. Maj:ts kansli (RA S/T)
- Svenska delegationen för förhandlingar med Norge ang ny renbeteskonvention (1967) (RA S/T)

Lappkodicillen från 1751. RA Stockholm och Digitala forskarsalen, ämnessök Samiskt.

Central förvaltning

Den högst beslutande instansen i Sverige var fram till 1774 Kungl. Maj:t, som administrerade ärenden genom sitt kansli. Under Kungl. Maj:t fanns ett antal kollegier och statliga verk som hanterade olika delar av rikets administration. Frågor som rörde renskötsel och samer hanterades mellan åren 1709 och 1809 av Inrikes civilexpeditionen och därefter av Kanslistyrelsen hos Kungl. Maj:t.

Kammarkollegium hanterade bland annat polisiära frågor rörande lappmarkerna medan de handelsekonomiska frågorna hanterades av Kommerskollegium. När departementen reformerades 1840 hamnade huvuddelen av de samiska ärendena under Civildepartementet. Gränsfrågorna hanterades dock av Utrikesdepartementet,

lagstiftningsfrågor av Justitiedepartementet och skol- och kyrkofrågor av Ecklesiastik-departementet. När Socialdepartementet bildades 1920 flyttades de samiska frågorna dit.

Efter andra världskriget betraktades renskötseln inte längre som en social fråga utan istället som en näringsfråga och därför flyttades rennäringsfrågorna över till Jordbruksdepartementet där de handläggs än idag.

De statliga verk som hanterat rennäringsfrågan genom åren har varierat i samklang med flyttarna mellan departementen. Under Socialdepartementstiden var det Socialstyrelsen som var huvudmyndighet. Från 1971 blev det Lantbruksstyrelsen och numera är det Jordbruksverket som handlägger rennäringsfrågorna.

Källor till den statliga förvaltningen, i urval

- Kunglig Majestäts kansli (1521-1974) (RA S/T)
- Kammararkivet och Kammarkollegium (RA S/T)
- Sveriges riksdag (RA S/T)
- Kommerskollegium (RA S/T)
- Allmänna verks, ämbetsmäns, direktioners m fl skrivelser till Kungl. Maj:t (RA S/T)
- Konseljakter (läs mer under domstolar nedan). Sökbart register finns i Digitala forskarsalen.

Oloff Hendrichssons Räkenskap
 för taxam af Länö och Lule lapp.
 Anno 7 i 5 5 4.

Såra yemningar ————— 200 8²
 Særa

12 5/8 Måsskinn	1 tinte	34 skinn
11 1/2 8 Måsskinn	14 sk	
5 7/8 5/8 8 Baffskinn	3 sk	
5 8 Baffskinn	1 sk	
5 1/2 8 Baffskinn	3 sk	
5 8 6 1/2 Baffskinn	2 sk	
2 8 7 Jæffskinn	1 1/2 sk	
3 8 8 Baffskinn	14 sk	
5 8 8 Fælskinn	6 sk	
4 8 8 Fælskinn	2 sk	
22 1/2 8 Fælskinn	1 sk	
1 8 8 Baffskinn	1 sk	
1 8 8 Baffskinn	3 sk	
1 8 8 Baffskinn	1 tinte	
Såra yemningar	300 8 600	
Ansigt 1 8 Særa Penbilden samfisk	50 sk	
Særa	50 8	

Landskapshandlingar 1554 för Luleå lappmark, i Kammararkivet. Här visas Oloff Hendrichssons räkenskaper rörande handeln med skinn från mård, bäver, järv, varg, räv och hermelin. Landskapshandlingarna är fogdarnas räkenskaper, som sändes för revision till kammaren under perioden 1539-1630. Ett sockenregister brukar ingå i varje volym. RA S/T.

Kommittéer, kommissioner och utredningar

I stort sett alla större centrala beslut som fattats angående samerna och rennäringen i Sverige bygger på omfattande utredningar. Dessa utredningar har ofta utförts genom kommittéer och kommissioner. Bara under de senaste 150 åren har det funnits ett femtiotal kommittéer som behandlat samiska frågor.

Kommissionerna och kommittéerna har genomfört intervjuer med både samer och bofasta, vilket gör att det finns mycket information, också på individnivå att hämta ur dessa arkiv. Även kartor över det som benämndes som lappmarkerna kan ingå i arkiven.

Bland dessa kommittéer och utredningar bör följande lyftas fram:

1882 års lappkommitté

Denna kommittés uppgift var att utreda förhållandet mellan de nomadiserande samerna och den bofasta befolkningen. Utredningen resulterade i 1886 års renbeteslag som varit vägledande för all lagstiftning gällande samernas sedvanerätt i senare tid.

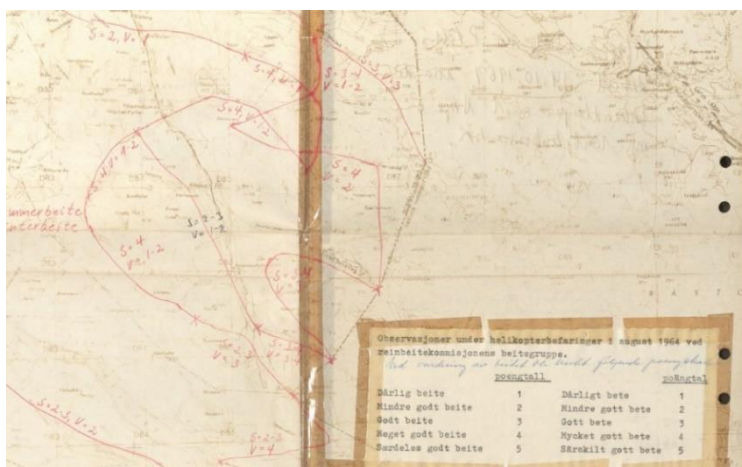
Renbeteskommissionerna

I och med unionsupplösningen 1905 hotade Norge med att sätta stopp för samernas flyttningar över gränsen. Detta resulterade i en politisk diskussion om både sociala och ekonomiska frågor rörande samerna och renarnas bete.

Under den första halvan av 1900-talet tillsattes ett stort antal kommissioner och kommittéer för att lösa denna fråga.

Renbetesmarksutredningen 1960

Bakgrunden till denna utredning var att utbyggnaden av kraftverken i de norrländska älvarna försvårade för samerna att bedriva sin renskötsel som vanligt. Svenska samernas riksförbund bad regeringen att inventera renbeteslanden eftersom vattenregleringarna hade förstört stora delar av renarnas vår- och höstbete samt rubbat de gamla flyttningslederna.

Karta över svenska och norska renbetesmarker med bedömning av beteskvalitén gjord 1964. Den ingår som underlag till utredningen om ersättning i förbindelse med dämningen av Álddesjávri / Altevann 1968-69, i Utrikesdepartementets arkiv, dossier HP50C, Riksarkivet S/T.

Sanningskommissionen för det samiska folket

År 2022 nedsattes en sanningskommission för det samiska folket med uppgiften att dokumentera samernas upplevelser av oförrätter från statens sida genom historien.

Kommissionen har samlat in vittnesbörd i skriftlig form och genom intervjuer. Kommissionsarkivet kommer när det är avslutat att arkiveras i Riksarkivet.

Ett urval av källor rörande kommittéer, kommissioner och utredningar

- Kommission ang privilegier för nybyggare i Lappmarken och bergsbruk i de norra provinserna samt reglerandet av Lappmarkens kyrkoväsende 1673 (RA S/T)
- Kommission ang ekonomiska författningar i Lappmarken (1755) (RA S/T)
- Kommitté ang lapparna i Sverige och Norge (1866 års lappkommitté) (RA S/T)
- Kommitterade för den inhemska lappfrågans behandling (1882) (RA S/T)
- Kommitté för revision av gällande lagbestämmelser ang. lapparnas rätt till renbete (1895) (RA S/T)
- Renbeteskommissionen (1907) (RA S/T)
- Lapparnas levnadsförhållanden och renskötseln inom Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län 1912 (RA S/T).
- Lappkommittén (1919) (RA S/T)

- Utredningen av vissa frågor beträffande lapparna m m (1944) (RA S/T)
- Sameutredningen (1970) (RA S/T)
- Samerättsutredningen (1982) (RA S/T)

Foto: Stiftelsen Fjällgård, Föreningsarkivet i Jämtlands län.

Lokal och regional förvaltning

Kungl. Maj:ts intressen ute i landet bevakades av Länsstyrelserna, eller som myndigheten också kallades Kungl. Maj:ts Befallningshavare.

Under årens lopp har länsindelningen sett lite olika ut och beroende på vilken tid som skall undersökas kan det vara nödvändigt att titta i flera av länsstyrelsernas arkiv.

Länsresidenset i Östersund. En samisk delegation har sammanträde hos landshövding Torsten Löfgren. Fotot taget omkring 1955. Personerna från vänster: Nils Axel Nilsson från Mittådalen, Anders Jonasson Renskyt från Mittådalen, landshövdingen, lappfogden Åke Wikman, Nils Thomasson, Åre. Fotograf: Hallings foto. Originalen i Jamtli museum.

Länsstyrelserna var uppdelade på två avdelningar - Landskontoret och Landskansliet. Samefrågorna hanterades i allmänhet av Landskansliet medan de mer ekonomiska frågorna, så som nybyggnationer, avvitringar och skogshantering sköttes av Landskontoret. Denna uppdelning av ärenden har dock varierat över tid och mellan länen. Länsstyrelsen i Västerbottens arkiv totalförstördes vid stadsbranden i Umeå 1888. Eftersom länet då omfattade hela övre Norrland försvann mycket viktigt källmaterial rörande samisk historia.

Under Länsstyrelserna verkade fögderierna. Inom dessa fanns dels en häradsskrivare som ansvarade för skattelängderna och en kronofogde som bland annat ansvarade för skatteuppbörden och polisväsendet. Det fanns även en särskild institution som kallades för Lappfogden vilken behandlas i ett eget kapitel.

Länshistoria i korthet

Västernorrlands län bildades 1634 och omfattade då Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Jämtland och Västerbotten samt lappmarkerna. Från 1654 och fram till 1762 hörde även Gästrikland till Västernorrland.

De nordligaste delarna bröt sig 1637 ur Västernorrlands län och bildade Västerbottens län. Länet omfattade då Västerbotten, Norrbotten, lappmarkerna samt delar av norra Finland.

1810 bildades Jämtlands län i och med att Jämtland och Härjedalen bröt sig ur Västernorrlands respektive Gävleborgs

län. (Hela Jämtlands län hörde för övrigt till Norge fram till 1645).

Samma år, 1810, bröt sig de nordligaste delarna av Sverige ut ur Västerbottens län och bildade Norrbottens län, även om Pite lappmark med socknarna Arvidsjaur och Arjeplog fick tillhöra länet först 1837.

Värt att nämna är att arkiven inte alltid följer administrationsändringarna utan vissa, framför allt äldre handlingar, kan vara till synes ologiskt placerade. Det går dock att få hjälp hos Riksarkivet med att hitta rätt.

Ett urval av källor till den lokala och regionala förvaltningen

- Jämtlands läns länsstyrelses landskontor/landskansli (RA Östersund)
- Västerbottens läns landskontor/landskansli (RA Härnösand)
- Norrbottens läns landskontor/landskansli (RA Härnösand)
- Expeditionschronofogdens i lappmarksfögderiet arkiv (RA Härnösand)
- Chronofogdens i norra lappmarkens fögderi arkiv (RA Härnösand)
- Chronofogdens i Norrbottens läns norra lappmarksfögderi arkiv (RA Härnösand)
- Chronofogdens i Norrbottens läns södra lappmarksfögderi arkiv (RA Härnösand)
- Chronofogdens i södra lappmarkens fögderi arkiv (RA Härnösand)

Lappfogdarna och Lappväsendet

Jon

Jakobsson, Ljungdalen och Abraham Staaff t h. Staaff var lappfogde, här räknar han renar i Lövkläppen, Hede socken. Fotograf Nils Thomasson, Åre. Foto: Jamtli.

Lappväsendet var en statlig myndighet på länsnivå som etablerades 1885 i och med att en Lappfogde anställdes vid Länsstyrelsen i Jämtland. Därefter anställdes lappfogdar också vid länsstyrelserna i Norrbottens län (1890) och i Västerbotten (1896).

De främsta arbetsuppgifterna var att kontrollera att renbeteslagarna efterföljdes samt att verka för ett gott förhållande mellan den bofasta befolkningen och samerna. Lappfogdarna skulle vara både samernas ombudsmän och

deras förmyndare. En del av lappfogdarna gjorde betydande insatser för att slå vakt om renskötelsens intressen, andra betonade i högre grad sin roll som förmyndare vilket ledde till kritik mot systemet.

Andra centrala uppgifter för lappfogdarna var att hålla uppsikt över fattig- och barnavård som gällde samerna och avgöra vilka samiska barn som skulle gå i nomadskola. De skulle också kontrollera renskötarnas beskattning.

Lappfogdens arbetsuppgifter utökades med tiden och därför inrättades så småningom också en tjänstekategori som var underställd lappfogdarna, som kallades lapptillsyningsman. Denne utövade den direkta kontrollen av renskötarna och att dessa följde gällande bestämmelser. Som mest fanns 13 lapptillsyningsmän verksamma i de tre länen.

1971 upphörde Lappfogdarna och verksamheten flyttades över till särskilda rennäringsavdelningar hos länsstyrelsernas lantbruksnämnder.

Lappfogdarnas arkiv

- Lappfogden i Jämtlands län (RA Östersund)
- Lappfogdens i Norrbottens norra distrikt arkiv (RA Härnösand)
- Lappfogdens i Norrbottens södra distrikt arkiv (RA Härnösand)
- Lappfogdens i Norrbottens östra distrikt arkiv (RA Härnösand)
- Lappfogdens i Västerbottens län arkiv (RA Härnösand)

Domstolar

Domböcker och kronofogdar

Västerbotten och Norrbotten

Från 1638 fanns en enda domsaga för Västerbotten och Norrbottens lappmarker. 1638 delades denna i Norra och Södra kontraktet. Norra innefattade Torne och Kemi lappmarker och södra Umeå, Piteå och Luleå lappmarker. Samtidigt utsågs en särskild domare, Justitiarius, för hela lappmarkerna. Det fanns två häradshövdingar som hade viss myndighet över de lappmarker som hörde till respektives domsaga. I frånvaro av häradshövding kunde Kronofogden sköta dennes uppgifter.

Källor rörande domstolar och kronofogdar, i urval

- Kronofogdens i södra lappmarkens fögderi arkiv, 1673–1841 (RA Härnösand)
- Västerbottens lappmarkers domböcker (Lappmarkens justitiarius arkiv), 1689–1715 (RA Härnösand)
- Västerbottens södra lappmarks domböcker (Södra lappmarkens justitiarius arkiv), 1721–1729 (RA Härnösand)
- Kronofogdens i Torneå fögderi arkiv, uppbördsböcker, 1734–1750 (RA Härnösand)

Jämtland

Jämtland och Härjedalen utgjorde fram till 1811 en domsaga, Jämtlands domsagas häradsrätt som bestod av ett flertal tingslag. Från 1740 har varje tingslag sitt eget arkiv. Småprotokollen är dock förenade i en serie för hela domsagan ända till 1793.

Nästan alla domböcker från Jämtland och Härjedalen är fram till 1700 avskrivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap och publicerade på deras hemsida fornschrift.se, det finns också länkar till avskrifterna i Nationell arkivdatabas (NAD).

Avvittringsrätten

Avvittring var en process där gränserna mellan statens och enskilda personers mark drogs upp i Norrland. Avvittringen inleddes i slutet av 1680-talet med syftet att göra skog tillgänglig för bergsbrukets behov. Från och med 1700-talets första hälft kom flera nya förordningar som syftade till att skapa nybyggen och en ökad jordbruksproduktion. Med denna inriktning fortsatte avvittringen genom hela Norrland samt i Finland under andra halvan av 1700-talet men framför allt genom 1800-talet. För samerna innebar det att de miste rätten till sina skattefjäll och lappskatteland, alltså mark som de betalat skatt för att få nyttja.

Avvittringen innebar att norrländska hemman tilldelades avsevärda skogsområden med äganderätt. Vid avvittringen i Jämtland och Härjedalen i början av 1800-talet protesterade de renskötande samerna eftersom deras intressen inte tillgodosågs. De vann visst gehör, vilket ledde till att skattefjällens gränser definierades och att staten köpte in en

del hemman för renskötselns behov. När avvitrtingen senare genomfördes i lappmarkerna infördes begreppet odlingsgränsen, och ovanför den skulle marken reserveras för renskötselns behov, något som dock inte skedde i praktiken. Som en konsekvens av avvitrtingen kunde renskötarna få lagfästa rättigheter att utnyttja enskilt ägd mark.

Avvittringsrättens arkiv i Jämtland, RA Östersund.

Protokollen från skogsavvittringen utgör ett värdefullt historiskt källmaterial. Förutom att följa avvitrtingsprocessen i sig, med sina motsättningar mellan bönder på gamla hemman, nybyggare, stat- och skogsbruksintressenter och samer kan man få rikliga upplysningar om hur gårdar och utmarker brukades, samt om gränser och ortnamn. I protokollen ingår även referat av äldre tiders handlingar, som

enskilda personer lagt fram i rätten för att försvara sina rättigheter till skog och mark.

Arkiv rörande avvittningen

- Avvittringens i Västerbottens län arkiv. Det innehåller också Norrbotten. (RA Härnösand)
- Avvittringsrättens i Jämtlands län, avdelning I och avdelning II (RA Östersund)

Ärenden avgjorda i konselj

Rättsliga ärenden som har behandlats på lokal nivå och som varit extra kontroversiella har ofta skickats till avgörande i konselj, alltså ett regeringssammanträde, och kan återfinnas i konseljakterna. I många fall har det gällt ärenden där samer varit inblandade. I en konseljakt har samtliga handlingar i ett ärende samlats och akten har utgjort underlag för regeringens eller Kungl. Maj: ts beslut. Det kan hända att dokumentation om dessa ärenden saknas i den lokala administrationens arkiv, men kan återfinnas i konseljakterna. Akterna är sökbara i specialsöket Konseljärenden 1840–1920 som finns i digitala forskarsalen. Här kan man söka i ärendemeningen på akterna från sju olika departement. För att hitta till de samiska ärendena skriv *lapp* i sökrutan. Du får då träff på alla ord där ordet lapp förekommer. (Ordet lapp användes istället för same fram till mitten av 1900-talet).

Departementens konseljlistor har registrerats för att förenkla sökning av konseljärenden. Själva akterna är inte digitala, men man kan beställa kopior av dem.

Kyrkan

Kyrkan och den samiska befolkningen har en lång och bitvis komplicerad historia. Under 1600-talet började det organiserade kristnandet av samerna i Sverige. Det sammanföll med statens ambitioner att ta kontrollen över lappmarkerna och att skattebelägga befolkningen. Kyrkan blev statsförvaltningens förlängda arm ute i bygderna och därför finns det många spår av samerna i de kyrkliga arkiven.

Hela Norrland hörde till Uppsala ärkestift fram till 1647 när Härnösands stift bildades (utom Härjedalen som hörde till Nidaros i Norge fram till 1645). Först 1904 bildades Luleå stift när Norrbottens och Västerbottens län bröt sig ur det stornorrländska stiftet.

Predikningar på samiska, C.L. Tellströms samling, RA Östersund.

Under stiftet fanns socknarna där prästen var den självklara ledaren i allt från sockenstämman till fattigvårdsstyrelsen. Vissa präster reste runt bland samerna och predikade samt genomförde viss undervisning i kristendomskunskap.

Redogörelser och dagböcker från dessa missionärer kan finnas i kyrkoarkiven.

Under 1700-talet bildades särskilda lappförsamlingar i Jämtland som var icke-territoriella. De förde egna kyrkoböcker, se mer nedan. Lappförsamlingarna som organisation upphörde 1942.

Kontakten mellan staten och kyrkan i Sápmi administrerades genom Lappmarkens ecklesiastikverk som bland annat hade till uppgift att kontrollera samernas mantalsskrivning.

Lappförsamlingarna

Under 1700-talet bildades i Jämtland särskilda församlingar bara för samer, som kallades lappförsamlingar. Den första lappförsamlingen bildades 1746 i Föllinge. Tanken var att den skulle omfatta hela den samiska befolkningen i Jämtlands län. Då distriktet var stort blev det i praktiken bara samer i den nordligare delen av länet som skrevs in här. De övriga fortsatte att skrivas in i de vanliga församlingarna. Men snart etablerades fler lappförsamlingar: Undersåker 1758, Hede (Tännäs) 1770 (här skrevs också samer från Kopparberg in), Frostviken 1842 och Hotagen 1852.

Lappförsamlingarnas arkiv

- Frostviken lappförsamling (RA Östersund)
- Föllinge lappförsamling (RA Östersund)
- Hotagen lappförsamling (RA Östersund)
- Hede (Tännäs) lappförsamling (RA Östersund)
- Undersåkers lappförsamling (RA Östersund)

Andra kyrkliga källor, i urval

- Direktionen över Lappmarkens ecklesiastikverk (RA Härnösand)
- Lappmarkens första, andra och tredje kontrakts prostarkiv (RA Härnösand)
- Lappmissionären Gustaf Lundgrens, Sorsele, personarkiv (RA Härnösand)
- Samemissionär Ernst Landers arkiv (RA Östersund)
- Svenska missionssällskapets arkiv (RA Härnösand)

Boktips

Mer om lappförsamlingarna och kyrkobokföringen i Sápmi kan läsas i boken *Samiska rötter: Släktforska i svenska Sápmi*, Sveriges släktforskarförbund, handbok 12 (publicerad 2016).

Utbildning

Svenska kyrkan har historiskt sett haft en central roll för framväxten och organiseringen av samiskt skolväsende. På 1600-talets genomförde kyrkan vissa utbildningsinsatser bland samerna för att öka deras kunskaper om kristendomen och 1632 etablerades Skytteanska skolan i Lycksele som förberedande för präststudier för samiska pojkar.

För att öka kunskaperna bland samerna om kristendomen beslutade 1723 års riksdag att inrätta internatskolor i varje lappmarksförsamling. Vid mitten av 1700-talet var skolor i drift i åtta församlingar. Från 1740-talet utbildades flera av eleverna till kateketer som skulle fungera som kringvandrande lärare i läsning och kristendom med lön från Kongl. Direktionen över Ecklesiastikverket i lappmarken (Lappmarksdirektionen). 1896 döptes lappskolorna om till lappfolkskolor och fördes i närmare samband med folkskolestadgan.

Svenska missionssällskapet drev skolor och barnhem för samer från 1839 som kom att existera parallellt med lappskolorna och folkskolorna.

1913 genomfördes en stor reform som innebar att nomadskolor upprättades för enbart nomadiserande samer, de skulle gå här i stället för i folkskolan. Undervisningen ägde ofta rum i kåtor som flyttade med samerna. Skolan gav kortare utbildning än folkskolan med motiveringen att renskötande samer inte behövde mer än nödortftig undervisning. Ett annat argument var att det fanns en risk att samebarnen skulle avvänjas från renskötarlivet om de fick samma utbildning som andra barn.

Barn i Gafsele skola i Åsele 1916. Fotograf: troligtvis missionär Gustaf Lundgren. Rikets nomadskolas arkiv, RA Härnösand.

Kyrkan ansvarade länge för all skolverksamhet för samer, inklusive nomadskolan. 1917 blev staten huvudman för den skolformen. Stiftets domkapitel hade dock tillsynsplikt över nomadskolan.

Samerna själva protesterade mot nomadskolereformen och under 1940- och 1950-talen ersattes nomadskolornas kåtor med moderna internatskolor och elevhem. Först på 60-talet fick sameskolorna samma läroplan som alla andra skolor i Sverige, med den skillnaden att det undervisades i samiska språk ett par timmar i veckan.

1980 inrättades en sameskolstyrelse som innebar att samerna själva fick inflytande över utbildningen. Idag omfattar Sameskolstyrelsens ansvar hela utbildningskedjan, från

förskolan till gymnasiet, och ledamöterna till styrelsen utses av Sametinget.

Boktips

Svenska kyrkan har i sitt arbete med att synliggöra sin roll i Sveriges koloniala historia givit ut Nomadskoleboken. Den behandlar ämnen såsom nomadskolorna, rasbiologin, språkförlust och motstånd. Boken består av berättelser från samer som minns sin skoltid, med fokus på tiden 1910-1950. Bokens fullständiga titel är *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”: minnesbilder från samernas skoltid* (publicerad 2016).

Boken är publicerad digitalt på Svenska kyrkans hemsida:

svenskakyrkan.se/filer/Nomadskoleboken.pdf

Ett urval av källor rörande utbildning för samer

- Änge sameskolas, Undersåker arkiv (RA Östersund)
- Skolöverstyrelsen (RA S/T)
- Rikets nomadskolor (RA Härnösand)
- Nomadskolinspektören (RA S/T)
- Länsskolnämndens i Norrbottens län arkiv (RA Härnösand)
- Folkskoleinspektören i Norra Lappland (RA Härnösand)
- Kungliga byggnadsstyrelsen – ritning över nomadskolorna och dess sovsalar m.m. (RA S/T)

- Lycksele kyrkoarkiv – handlingar rörande den Skytteanska skolan (RA Härnösand)
- Nomadskoleutredningen 1957 (RA S/T)

Enskilda arkiv skapade av samer

Denna broschyr fokuserar på arkivmaterial i Riksarkivet och därför är det statsförvaltningens arkiv som hamnar i fokus. Men det finns också enskilda arkiv som har skapats av samerna själva. Det finns inget regelverk som styr bevarandet av dessa arkiv, det är heller inget organ som har ansvar för att samiska enskilda arkiv ska samlas in och bevaras. Men arkiv skapade av samiska aktörer finns ändå inlämnade till olika bevaringsinstitutioner i landet. Det kan handla om föreningsarkiv, företagsarkiv, personarkiv med mera. Här nämns några exempel på arkiv som är inlämnade, de flesta av dem är registrerade i Nationell arkivdatabas (NAD):

- Riksorganisationen Same Ätnam, Riksarkivet Stockholm
- Svenska samernas riksförbund, Riksarkivet Stockholm
- Umeå sameförening SÅHKIE, Folkrörelsearkivet i Västerbotten (Depå Umeå)
- Ida Maria Marakatt personarkiv, Åjtte
- Jojksamling, Åjtte. Via [Libris](#) kan man söka bland 5000 jojkar i Norge och Sverige (skriv jojk i fritextsök).
- Tiréns jojksamling, Statens Musikverk

- Lars J. Walkeapää, personarkiv, ISOF
- Johan Turi, personarkiv, ISOF
- Korju Sameby, Norrbottens föreningsarkiv
- Jukkasjärvi Sameförening, Norrbottens föreningsarkiv
- Stiftelsen Fjällgård, Undersåker, Föreningsarkivet i Jämtlands län
- John Paul Persson, personarkiv, Jämtland, Föreningsarkivet i Jämtlands län
- Jonas Renfeldt personarkiv, Riksarkivet i Östersund

Foto från John Paul Persson, personarkiv, Hosjöbottarna.

Fotograf: John Paul Persson, 2011. Föreningsarkivet i Jämtlands län.

Söktips i Nationell Arkivdatabas (NAD)

Det är inte lätt att söka fram alla arkiv i Nationell arkivdatabas (NAD) som innehåller samiskt relevant material. En del av arkiven kan hittas om man söker efter nedanstående ord trunkerat (så att man får träff på del av ord). Man får träff om ordet nämns i arkivförteckningen eller i inledningen till arkivförteckningen. Arkiven är inte taggade med ämnesord.

Samisk

Same

Lapp

Renbete

Renskötsel

Institutioner med källor och kunskap om samisk historia

Arkiv och forskningsinstitutioner

Norrbottens föreningsarkiv:

<https://norrbottemuseum.se/arkivcentrum-norrbotten/>

Folkrörelsearkivet i Västerbotten

<https://www.folkrörelsearkivet.se/>

Föreningsarkivet i Jämtlands län

<https://faj.se>

Umeå universitet, arkivsamlingar

[Arkivsamlingar \(umu.se\)](https://umu.se/arkivsamlingar)

Institutet för språk och folkminnen (ISOF) Göteborg,
Stockholm, Uppsala
www.sprakochfolkminnen.se

Várdduo - Centrum för samisk forskning, Umeå universitet
<https://www.umu.se/vardduo-centrum-for-samisk-forskning/>

Baaskoes, Nätverk för forskning om och med det sydsamiska
samhället, Mittuniversitetet
<https://www.miun.se/Forskning/forskargrupper/baskoes/>

Rasbiologiska institutet, Uppsala Universitet
www.uu.se

Carolinabiblioteket, med Rasbiologiska institutets fotosamling
[Bibliotek - Uppsala universitet \(uu.se\)](http://Bibliotek-Uppsala-universitet.uu.se)

Muséer och kulturcentra

Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, Jokkmokk
www.ajtte.com

Gaaltije, Sameien museume, Östersund
www.gaaltije.se

Aejlies samiskt centrum i Tärnaby
<https://aejlies.se/>

Skogs- och samemuseet, Lycksele
<https://skogsochsamemuseet.se/>

Silverbuseet i Arjeplog
<https://silverbuseet.se/>

Nordiska museet (både arkivmaterial och föremål), Stockholm
www.nordiskamuseet.se

Länsmuseet i Jämtlands län

www.jamtli.com

Länsmuseet i Västernorrlands län

www.murberget.se

Länsmuseet i Västerbottens län

www.vbm.se

Norrbottens museum

www.norrbottensmuseum.se

Arkiv i Norden

Samisk arkiv i Kautokeino, Norge

<https://www.arkivverket.no/om-oss/samisk-arkiv>

Samearkivet i Enare, Finland

<https://www.suomi.fi/service/servicestalle/samearkivet-riksarkivet/be6141c3-3dd4-40c8-9dc6-a1ead5189cc8>

Webbsidor

Nuohtti – Arkivportal för samiska arkiv

<https://www.nuohtti.com/>

Sanningskommissionen för det samiska folket

<https://sanningskommissionensamer.se/>

<https://www.samer.se>

<https://www.sametinget.se>

Nationell arkivdatabas (NAD)
<https://sok.riksarkivet.se/nad>

Riksarkivet – Digitala forskarsalen (ämnessök Samiskt)
<https://sok.riksarkivet.se/>

Riksarkivet – beställ information
<http://riksarkivet.se/bestall-uppgifter>

*Renflock. Bobergska släktarkivet, Riksarkivet i Östersund och
Digitala forskarsalen/ ämnessök samiskt/ fotografier*

Handledningen är uppdaterad november 2024 av Maria Press och
Selma Mispelaere, Riksarkivet i Östersund.